Gistads soldater under första delen av Stora Nordiska kriget

Mellan 1682 och 1700 levde Östgöta regemente under en mycket dramatisk period. Det var just då som Karl XI:s indelningsverk byggdes upp och de östgötska soldaterna gick från att vara tillfälligt utskrivna bönder till yrkessoldater med soldattorp och regelbunden övning.

När riksdagen 1682 beslutade om det "ständiga knekthållet" började Östergötlands bönder organiseras i rotar. Varje rote skulle hålla en soldat med torp, utrustning och viss försörjning. Östgöta infanteriregemente blev ett av de indelta landskapsregementena och soldaterna rekryterades från Gistad och andra socknar i Östergötland.

För att få till en välutbildad armé, så samlades soldaterna årligen vid regementsmöten och övades i exercis, marsch och skjutning. Många av männen från Gistad levde annars större delen av året som jordbrukare men skulle snabbt kunna mobiliseras vid krig

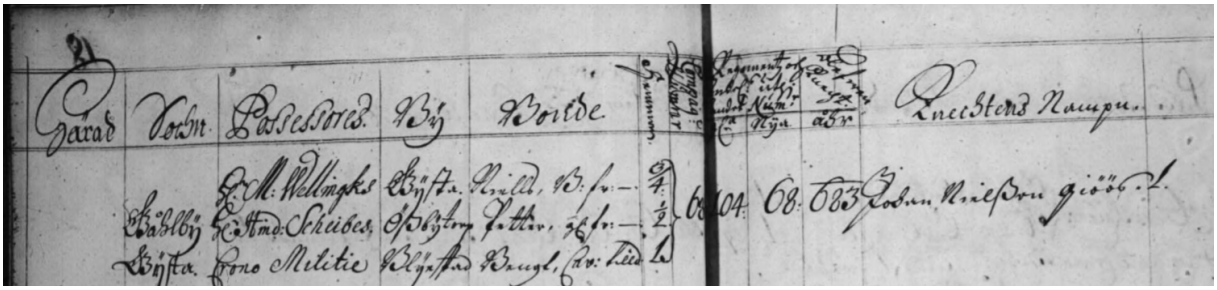
Under 1690-talet rådde fred, men regementet hölls krigsberett. För många soldater från Gistad innebar det att de hann bilda familj och etablera sig på sina soldattorp innan det stora kriget bröt ut.

När Danmark, Sachsen-Polen och Ryssland hotade och sedan angrep Sverige år 1700, så mobiliserades regementet. Många soldater som vuxit upp i Gistad och socknarna härikring blev nu tvungna att marschera ut i fält och många skulle aldrig återvända.

Den första kända registrerade soldaten på knekttorpet under Gistad Rote blev Johan Giös. Johan hette Nilsson innan han blev soldat och tilldelades namnet Giös. Inte helt omöjligt att Giös likt många efterföljande knektnamn på rotet anspelade på Gistad.

Johan hade fötts under 1600-talets andra halva. Det var under den halvan som den svenska stormaktstiden nådde sin kulmen. År 1658 var landets geografiska utbredning som störst.

Giös kom att tjänstgöra i hela 26 år. Från år 1683 till det att han med dödsorsak ”krig” dog i Ukraina 1709. Han tjänstgjorde därmed under den första delen av det Stora nordiska kriget som varade mellan 1700 och 1721.
Bilden från generalmönsterrullan som skrevs 1693 visar på torpnumret 68, antagningsåret 1683 och namnet Johan Nilsson Giös.

Soldaterna var år 1686 befriade från att betala skatt även om deras hustrur var tvungna att göra det. Annars så fick de flesta andra göra det. Drängar beskattades med ovanlig skärpa i Gistad. Stora skillnader rådde i mantalsskattehänseende mellan olika samhällsklasser. Bönderna taxerades sålunda relativt noga, medan torparna sannolikt på grund av sina dåliga ekonomiska villkor i mycket stor utsträckning uteslöts från beskattning.

Landet och människorna var redan innan det stora nordiska krigets utbrott, hårt ansatta under de sista åren på 1600-talet. Landet hade återigen drabbats av hårda vintrar. År 1695 gick inte isarna upp förrän i maj, och vårsådden kom i jorden först vid midsommar. Spannmålsförråden var tomma och tiggarna med utmärglade och värkande hungriga magar drogs mot städerna i desperat tro att kunna tigga mat, men blev istället liggande döende på gatorna. Även 1696-97 blev katastrofala, då förstördes skörden till stor del av en alltför tidig frost. Det uppskattas att ungefär 80 000 människor svalt ihjäl i Sverige dessa år.

Med anledning av Danmarks och dess bundsförvanters hotande hållning hösten 1699, så sändes åtskilliga svenska regementen till Pommern för att förstärka trupperna där. Östgöta regemente var med bland dessa regementen och Johan Nilsson Giös från soldattorpet under rotet Gistad står med i rullorna och ska ha variet en av de soldater under överste Gustaf Ulfsparre som fanns på platsen.

Som indelt fotsoldat tog troligen Johan Nilsson Giös sin musköt (andra hade pik, pistoler eller värja), lämnade sitt soldattorp och hämtade ut sin uniform hos en av rotens bönder där idag Gistad Nergård ligger (från 1680-talet försågs soldaterna med uniformer). Därefter samlades 10–25 man hos korpralen, för att sedan gå vidare till kaptenen. Vid kaptensbostället samlades hela kompaniet om 150 man innan man gick i samlad tropp. Från kompaniets tross- eller förrådsbod hämtades ytterligare utrustning. Johan lämnade då sitt soldattorp i Gistad år 1699, för att aldrig någonsin komma tillbaka igen. Istället skulle han följa med sitt regemente runt om i Europa för att tillslut deltaga i det slutgiltiga slaget i Ukraina sommaren 1709.

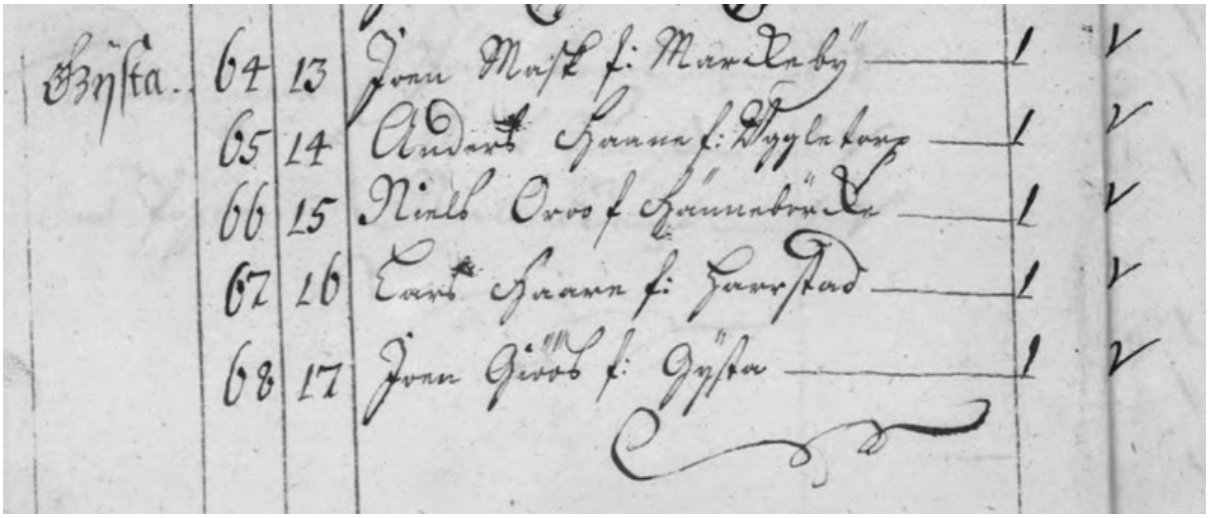
Giös från Gistads soldattorp kom att hinna med många år i kungens tjänst, från det att han antagits år 1683. Men han var inte ensam att komma bli en erfaren och berest knekt från Gistad. Samma år som Giös antagits hade även knekten Olof Elg och Lars Hare antagits. Elg hade tidigare hetat Månsson och bodde på Dykstorp under rotet på Äleby. Likt flera andra som senare skulle komma att tjänstgöra på Äleby (Älgeby) fick han namnet Elg. Från rotet på Harstad kom Lars Hare som tidigare hetat Hansson. Även Hare fick ett namn som anspelade på rotet (Harstad).

Under våren 1700 ingick östgötarnas regemente i den styrka som avtågade mot Wismar. Härifrån marscherade de i maj till trakten av Hamburg för att förenas med den armé som fanns där under general Nils Gyllenstjernas befäl. Efter föreningen tågade armén därefter norrut till Pinneberg där de stannade. Samtidigt så marscherade den danska hären i Rendsburg till Elmhorst för att möta den svenska styrkan. Det blev dock aldrig något regelrätt slag, men de båda arméerna bevakade varandra. Efter Karl XII:s anfall på Själland tvingades Danmark till fred i Traventhal den 18 augusti 1700. Östgötarna och övriga i den svenska styrkan i Pinneberg återvände då till Pommern. Svenska Pommern, idag Vorpommern, var den del av Pommern som Sverige erhöll i Westfaliska freden 1648, och som var i svensk ägo till år 1815. År 1702 erhöll Gyllenstjerna order om att samla en armé i Pommern och därefter rycka in i Polen för att där förena sig med den svenska huvudhären. I juni 1702 samlades 11000 man i Stettin under Gyllenstjernas befäl. Bland de regementen som samlades i Stettin fanns även Östgöta infanteriregemente. Under juli och augusti tågade denna här genom västra Polen till Krakau där de den 20 augusti, några veckor efter slaget vid Klissow, förenade sig med Karl XII. Östgöta regemente följde sen huvudhären under 1702 och 1703.

I fält, antingen hemma i Sverige eller utomlands slog man läger varje kväll, tälten restes och varje tältlag lagade sin egen mat. Ofta fick man mjöl eller säd som maldes i små fältkvarnar, som sedan bakades. Salt sill, gröna ärtor och annan lätthanterad mat delades ut. Ibland kunde

maten lagas i särskilda kokgropar. Ännu en bit in på 1800-talet var brännvinstilldelningen inte sällan frikostig, det var först vid mitten av 1800-talet som kaffet gjorde sin entré i armén.

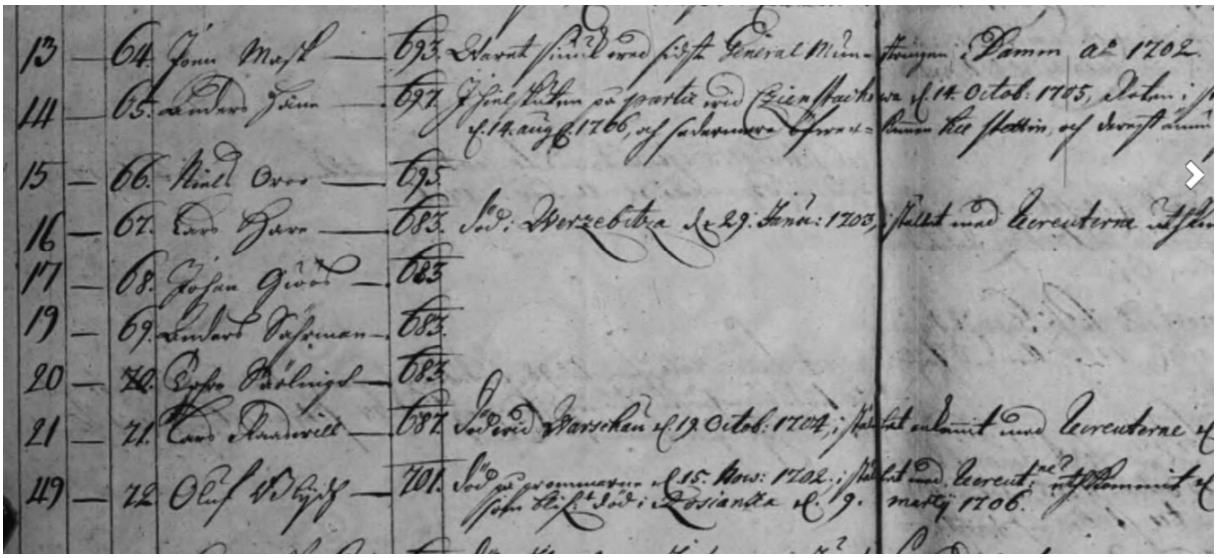
När Johan Giös år 1702 befann sig i Pommern var han där med andra frender från Gistad socken. Bland knektarna under den första generalmönstringen i Pommern 1702 fanns där Joan Mask från Markeby, Anders Hane från Uggletorp, Nils Orre från Hännebjörke och Lars Hare från Harstad. Johan Mask hade tidigare hetat Eriksson och torpet på Markeby ska ha hetat Stenbacken. Vid generalmönstringen i Damm 1702 ska han ha varit sjuk, men måste ha återhämtat sig då han ska ha levt fram till 1709. Staden Damm tillhörde på den tiden svenska Pommern och ligger i dagens nordvästra Polen.

I armén var soldaterna indelade i tältlag med 8-10 män i vardera. Soldaterna från Gistad bodde därför med största sannolikt ihop och lagade mat tillsammans. Syftet med detta var flera och i och med detta upplägg var det ovanligt med desertörer. Man kunde helt enkelt inte lämna sina grannar och vänner som man vuxit upp med hemma i Gistad utan man stred sida vid sida och delade äventyr, sjukdomar och död tillsammans. Under marscherna följde maten ofta med i form av kor som slaktades efterhand. I krigsområdena gick mycket tid åt till proviantering, när utsända patruller letade mat i traktens bondgårdar. Fynden beslagtogs, men det hände också att man betalade för sig.

Lars Hare ska ha avlidit med dödsorsak ”krig” den 29 januari 1703 i polska Wierzbica enligt generalmönstringsrullan från Penig Saxen år 1707. Wierzbica är en stad 108 km söder om Warszawa (Warschau). I första livgrenadjärregementets historia kan skrevs det att regementet var i Blonie i Polen år 1703. De sista dagarna i januari befann sig regementet i Wierbica. Där möttes det av en order från Rehnsköld om omedelbar samling till Blonie. Det hade nämligen ryktats att sachsarna var i annalkande, varför armén måste dras ihop.

I början av februari fortsatte därför regementet till Tarczyn, som nåddes i mitten av månaden. Därifrån gick marschen utan uppehåll till trakten av Blonie, där Rensköld hade sitt kvarter och där nu huvuddelen av hans armé var samlad. Förteckningen över döda knektar låter oss veta att Östgöta infanteriregemente mellan den 17 februari och 28 mars låg utspritt över ett vidsträckt område sydväst om Blonie. Vid framkomsten till kvarteret fick de hårt medtagna östgötaknektarna på Rehnskölds order en riklig tilldelning av tobak och brännvin ur därvarande magasin.

Urklipp ur generalmönsterrullan med Gistads knektar och deras rotenummer

I maj 1704 utgick övriga knektar från Gistad tillsammans med sitt regemente till Rehnsköld avdelning som då fanns i Radom.

I generalmönsterrullan från Penig Saxen år 1707 står det att Olof Hare den 21 juli 1704 ankommit för att ersätta den tidigare knekten Lars Hare som avlidit i januari föregående år. I 1:a Livgrenadjärregementets historia står det att på nyåret 1704 hade kaptenen Magnus Gripensköld jämte en underofficer fått resa över till Sverige för att hämta de rekryter som rotarna i Östergötland kontraktsenligt skulle lämna i de avgångnas ställe. Han skulle samtidigt ta emot de trumslagare och trosspojkar som enligt kungens befallning borde anskaffas. Därjämte borde han uppbära knektarnas i hemorten utfallna löner och medföra dem till regementet. Då Gripensköld först fram på sommaren kunde lämna Sverige, fick regementet begynna årets fälttåg utan de väntade förstärkningarna. Den 20 juli anlände kapten Gripensköld till Zawichost med sina i Sverige avhämtade rekryter. Deras antal var vid framkomsten 273 man, av vilka 10 hade sjuknat under vägen.

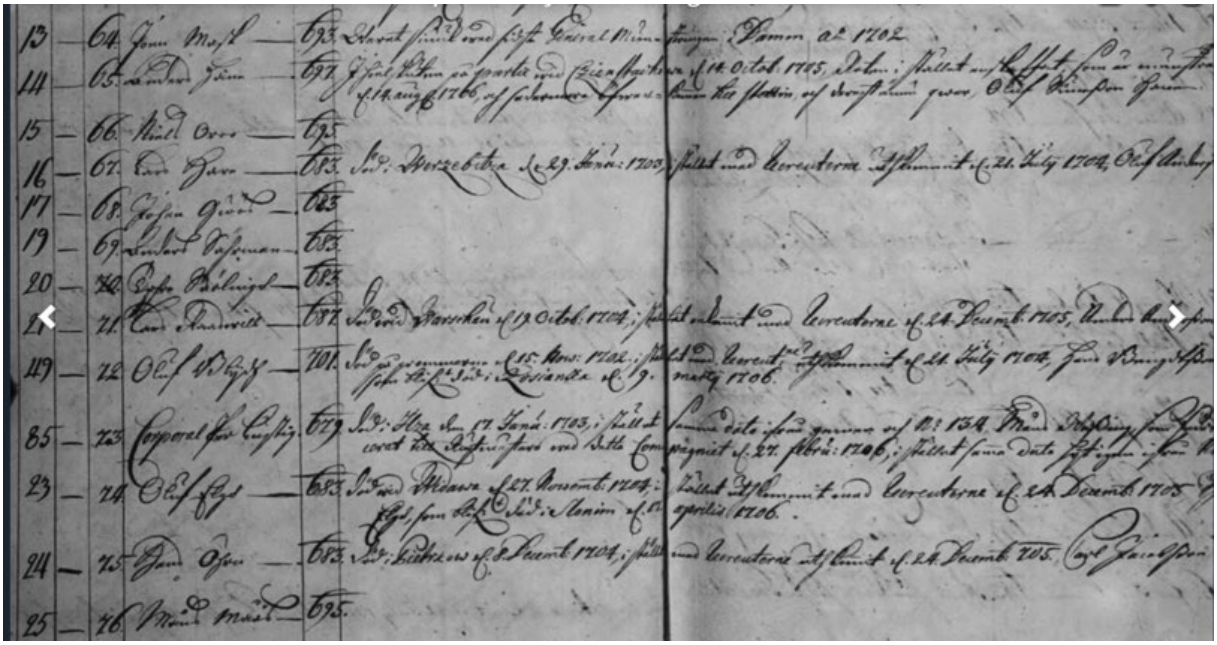
Olof Elg som tjänstgjort sedan 1683 avlider den 27 november 1704 i Widawa i Polen, med dödsorsak ”krig”.

Några månader senare så gistadknektarna i juli månad åter i huvudhären. I mitten på mars 1705 ingick regementet i den styrka som under generallöjtnant Strömbergs befäl avdelades att tåga till Krakau för att skydda kung Stainslais anhängare i sydvästra Polen. Denna styrka blev kvar i Krakau till november 1705 då de återförenades med huvudhären i Warszawa.

Under året 1705 hade nu Anders Hane från Uggletorp avlidit.

I generalmönsterrullan från år 1707 i Penig Saxen står även Nils Orre från Hennebjörketorp under Hennebjörke rote med.

Regementet deltog därefter i den snabba marschen till Grodno under första halvan av januari 1706. Regementet deltog den 2 maj i intagandet av fästningen Sabris. Fram till våren 1707 fanns regementet i Sachsen. Därefter ingår de i huvudhären till Poltava 1709. I slaget vid Holowczyn den 4 juli 1708 kämpade regementet tappert. Östgötarna var bland de sista i infanteriet som kom över Wabisströmmen och fick ensamma slå tillbaka ett ryskt kavallerianfall som ryssarna verkställde i flanken och ryggen av det övriga infanteriet.

Det var inte bara krig som drabbade soldaterna och befolkningen under den här tiden. Majoriteten av de soldater som dog i fält gjorde det av sjukdomar och inte av stridsskador. Kanske uppåt 80 procent eller ännu flera av de döda föll offer för sjukdomar, svält eller förfrysningsskador. Den stora dråparen var rödsoten. För soldaterna var det under den här tiden extra kämpigt vad gäller fältlivet. Man började redan i oktober 1708 märka att något extra var på väg att hända, temperaturen föll under det normala, och i december blev det extremt kallt. Vid denna tid var de ännu levande knektarna från Gistad socken tillsammans med övriga karoliner och kung Karl XII i Ukraina på väg mot Moskva. Mången knekt var den som dog då den iskalla kylan svepte fram över Ukrainas vidöppna fält. Det skulle visa sig bli den värsta vintern under hela århundradet. Kölden höll hela Europa i ett järngrepp. I Venedig frös kanalerna till is, likaså floden Seine i Paris så man kunde köra häst och vagn på den. I Frankrike och Italien frös vinrankorna och dog. Som Lindqvist uttrycker sig, ”Isen tornade upp sig runt den svenska kusten som väldiga bergskedjor”.

Efter den ovanligt kalla vintern som skördade många dödsoffer både i den ryska och svenska armén började svenska trupper belägra den lillryska staden Veprik. Efter att ha belägrat från 24 december 1708, stormade svenskarna de till slut den 7 januari 1709. Regementet förlorade då såväl sin överste Sperling som överstelöjtnanten Liljegren. Östgötarna led stora förluster vid stormningen.

Innan slaget vid Poltava kunde det östgötska regementet endast räkna omkring 380 dugliga soldater i sina led. Om man härtill lägger till ett sjuttiotal uppgående underofficerare bestod antalet stridande i ledet av omkring 450 man. Vid slaget i Poltava den 28 juni 1709 blev den högra infanteriflygeln under framryckningen skild från den vänstra. En för stor lucka uppstod mellan Uppsala och Östgöta regemente. Ryssarna som trängde in i denna lucka, lyckades från alla sidor omvärva de längst till vänster stående Östgöta och Närke-Värmlandsbataljonerna. Enligt en beskrivning från en som överlevde berättas att "Då natt och dag skildes åt marscherade de blågula trupperna mot ett massivt ryskt artilleri, vilket öppnade eld med påföljd att 'de våra likt gräset för en lie blev nedlagt i det feta junigräset'..." Spillrorna av Östgöta infanteriregemente lyckades undkomma i skogen vid Mal.
Det har uppgivits att återstoden av Östgöta infanteriregemente, 405 underofficerare och knektar, blev tillfångatagna. Återstoden 145 skulle ha stupat. Några säkra uppgifter härom finns

dock inte. Efter den svåra förlusten i Veprik och Poltava hade Östgöta infanteriregemente förlorat nästan hela regementet.

Av de minst fem soldaterna från Gistad som år 1699 lämnat socknen, hade nu även Nils Orre och Joan Mask, samt Johan Giös på soldattorp 68 blivit några av de många tusentals som miste livet i Ukraina 1709.

Slaget vid Poltava på en målning (1727) av Pierre-Denis Martin, skildrar slagets slutskede.

Efter Poltava fick regementet sättas upp helt på nytt.

En.påbörjad.skrift.av.Mattias.Persson.hösten.868❷

Texten.har.inte.faktagranskats?så.fel.kan.säkert.förekomma.och.då.hoppas.jag.du.säger.till.mig*